

ACC. N:R M. 14906:1-5.

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Arthur Lövins, son, Örneryd*
Härad: *Mo* Berättare: " " "
Socken: *Örneryd* Berättarens yrke: *huv. ägare*
Uppteckningsår: *1960* Född år *1903 i Örneryd*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Hästseldon. s. 1-5.

*N. No. 169
29/2-60*

HÄSTSELDON

Frågelistan avser den nutida hästselen, delvis dock under jämförelse med äldre former.

Bogträn

1. Hur kallas bogträn på Eder ort: bogträn, lokor, lokträn, sela-
klavar, bogskidor, okträn osv.
2. Liknade de bogträn som senast var eller fortfarande är i bruk på Eder ort närmast fig. 1 eller fig. 2. - Är anordningen för bröstremmen nedtill som fig. 1, dvs järnbeslag, som på ena träet bildar en ögla och på det andra ett hak, över vilket den färdigspända remmen krängdes vid selningen? Eller utgöres bröstbindslet av en kedjelänk med krok som fig. 2. - Hur är dragremmarna fästade, är det hål genom bogträna från kant till kant genom vilka dragremmarna trädas med ena hälften genom hålet och andra hälften utanpå bogträet (fig. 1) eller förekommer små järnhyskor som fig 2.
3. Hur kallas dragremmen, dragläder, dragåder, drätta, drotta, rom osv.
4. Är bogträna flata på baksidan eller halvrunda och förtjockade på mitten?
5. Är dessa sentida bogträn utrustade med fasta stoppningar eller använder man lösa putor? Hur kallas fasta stoppningar? Loker. Hur kallas lösputor: bossa, lösbossa, ringputa, krans, bogträpäls, halsduk, selaputa, lösbont, buogkuppin, loka osv.
6. Anses den lösa putan vara senare än fasta stoppningen. Vet man när den lösa putan kom i bruk och från vilket håll.
7. Hur är lösputan konstruerad, göres den i ett stycke som är ihopböjt till en ring eller tillverkas den i två delar som är sammanfogade med varandra vid de öppna ändarna. Eller har lösputan formen av en sammanhängande ringformig dyna med tjock kant eller valk framtill. - Även uppgifter om materialet om det är av

skinn, tyg; stoppning av halm, hår osv, är av stort värde.

8. Har lösputa av filt förekommit? Är den gammal? Namn?
9. Anbringas lösputan lös på hästen eller är den fastsatt vid bogträna? Med remmar och spännen kring träna? Eller genom korta remstumpar som spikas fast vid bogträna?
10. Har olika typer av bogträn uppkallats efter sin förmodade härkomst- eller invandringsort, t.ex. värmlandslokor, jämtlandssele, skånska-, halländska bogträn osv.?
11. Vad är värmlandssele? Har den använts, när kom den i bruk och i vad skilde den sig från andra selar?

Däckel

12. Hur heter den detalj i hästselen som sitter på hästens manke och uppbär skaklar, kärrarmar eller draglinor: däckel, däck, kåpa, selakappa, selkrok, selbåge, selhuvud, ranke, selaranka, orv, selorv, selbukt, ryggträ, sadel, silakacke, hövre osv.? Ifall flera namn förekomma ange vilka som äro äldre och vilka yngre. Eller avsåg man med olika namn olika konstruktioner?
13. Vilken är den däckel som nu är eller senast var i bruk på Eder ort, består den av två stoppade putor, sammanhållna av en kort järnbåge, varå putorna kan leda? Eller utgöres däckeln av en bred, skinnklädd järnskena eller läderrem med en dyna på vardera sidan mot hästryggen? Hur gamla är dessa däckelformer på Eder trakt? Användas de till både åk- och arbetsselar? Avser namnet däckel möjligen just dessa former?
14. Beskriv de däcklar eller selkrokar som tidigare ha varit i bruk på Eder ort. Var de av järn? Med fasta eller ledande klackar (kläppar, klampar, selapungar)? Varklackarna stoppade eller har man använt lösa ryggputor? Kommer man ihåg däcklar av trä, ben eller horn? Hur var dessa konstruerade?
15. Hur kallas de remmar (tidigare ibland kedjelänkar) som löpa från vardera ändan av däckeln ned i selringarna och uppbära skaklar eller draglinor: upphållsremmar, upphänge, uppåra, uppbinne, uppstalära osv.?
16. Använder man förbindelseremmar mellan betslet och däckeln för att hålla hästens huvud lagom högt? Både i åk och arbetsselar? Är bruket gammalt? Hur kallas dessa remmar: stuptygel, oppstans-

tygel, snöppeltöm?

17. Använder man förbindelseremmar mellan bogträna och däckeln? Hur kallas dessa? Stretremmar? Hur gammalt är detta bruk?
18. Har springgjord förekommit (remmen under hästens buk från ena kanten av däckeln till den andra för att hindra däckeln glappa på hästryggen)? Hur kallas den: springgjord, ränngjord, tvånggjord, bröstgjord, stänggjord, selgjord? Är springgjorden i bruk sedan gammalt? Användes den även på arbetssele?
19. Har svansrem eller ryggstycke (rumpa, rumpeläder, lännastreck), remmen från däckeln längs hästens rygg, alltid förekommit? Hur kallas det parti som ligger under hästens ^{svans:} svanskappa, rumpetång, rumpkavel? Har det hänt, att det sistnämnda partiet av svansremmen utgjordes av en kort tråkavel?
20. Förekommer baksele eller hindertyg (bakgjord, byxor, broker, lännastreck, strek, stryksele, ravsele, selje osv.)? Vid arbets- eller åksele eller båda delarna? Är den gammal på Eder ort? Ange dess namn, beskriv den i korthet och ange hur och var den är fastsatt vid den övriga selen.

Selring med tillbehör

21. Hur heter den järnring vid vardera sidan om hästen vid vilken uppehållsremmar från däckeln och dragremmar från bogträna var fastgjorda: selring, ale, ålring, årdring, drottring osv.?
22. Har under denna ring använts någon skyddande puts? Eller trätrissa? Namn?
23. Hur kallas den förbindelselänk varmed skakeln fästades vid selringen: årda, åle, ala, ahlmärkla, selåra, selöra, seltunga, selstamp, selsinka, selhasp, selakorra, dragstamp, knappåder osv.? Var denna förbindelselänk, som således var avsedd för att trädas i hålet på skakeländan och fästas med selpinne på utsidan, alltid av järn? Eller var den i äldre tider av läder? Beskriv anordningen och gör enkla skisser.
24. Hur heter den pinne som man fastläste skakeln med: selpinne, selasticka, selknäppe, selaknapp, selakack, snavesticka, knavricka osv. Var den av trä? Sedan av järn? Var den i äldre tider av ben?

25. Var selringen i bruk så länge som draghästen överhuvud användes? Är den fortfarande i bruk? Eller ersattes den enkla, runda ringen sedan med ett stort spänne? Hur kallas det? Användes sådana spännen måhända endast till åkhästar eller parhästar? Hur fastsätts skaklarna och draglinorna vid dessa spännen?
26. Kommer man ihåg att man i stället för selring eller spänne i äldre tider använt ett vinkelböjt stycke av trä eller ben (horn), s.k. selknä, bogskott osv.?
27. Har det förekommit att man varken använt selring, selknä eller spänne utan spänt fast dragremmar från bogträna direkt vid skakeländarna? Om så varit fallet beskriv noga tillvägagångssättet.

Huvudlag och tömmar

28. Hur kallas huvudlaget: huvudlag, huvudstol, betsel osv.?
29. Hur kallas den delen på huvudlaget, som lägges i hästens mun: betsel, träns, mil, munbit osv.? Har man kännedom om tränsar med två vinkelböjda sidstycken av ben, horn (även gethorn) eller trä, förenade genom en rak stång, munkavel, av trä eller ben?
30. Har man använt kapson, dvs. ett böjt järn över hästens nosben i stället för betsel?
31. Av vilka delar består en enkel tøm och hur kallas den: tøm, tåt, fitsar, eisar?
32. När kom korstömmar för parhästar i bruk?
33. Vilka partömmar hade man innan korstömmarna kommo i bruk? Använde man vanlig enkeltøm som fästades vid betslet på vardera yttersidan av spannet, medan hästarna sammanbundos med varandra vid innersidan av betslen med kort rem eller tåt? Hur kallades detta mellanbindsle: mellantøm, meltøm, milåstot osv.? - Har i stället för rem eller rep använts mellanlänk i form av tråkavel med hål eller knäpphake vid vardera ändan? Beskriv anordningen.
34. Var det någon skillnad i användningen av korstömmar och senast beskrivna enkla partömmar? Korstömmar endast vid finare åkning, enkla partömmar vid lastkörning och körning i jorden?
35. Har det hänt att man kört draghästen utan tøm och att den i stället letts i grimskäftet?

36. Har det hänt att körkarlen ridit på draghästen och på så sätt lett den? Vid vilka tillfällen har sådant förekommit?

Olika seldonstyper

37. Har bröstsele eller bringsele förekommit, en anordning vilken är lagd omkring hästens bringa och vari han drar i stället för bogträn?
38. Användes bröstselen allmänt eller endast vid vissa tillfällen, t. ex. när hästen blivit selbruten eller endast vid särskilda körslor osv.?
39. Är bröstselen gammal? Kan man konstatera att dess användning ökats under den senare tiden eller tvärtom?
40. Beskriv en typisk bröstsele och namngiv dess olika delar.
41. Äro parselar eller stångselar i bruk? När började de användas? Vilka förändringar av den gamla seldonstypen åstadkommo stångselarna? Fästen för stångkoppel vid bogtränna? - Användes stångselar företrädesvis vid finåkning eller även vid-arbetskörning?
42. Känner man till kollerselar? När kom dessa i bruk, i vad skiljer de sig från andra selar? Användes de endast vid finåkning?
43. Har man i hästselen använt bjällerkransar och klockor av olika slag? Endast i helgdagsselar? Beskriv dem, ange namn och plats för dem. Brukades sådant endast på vintern?

Sogträn

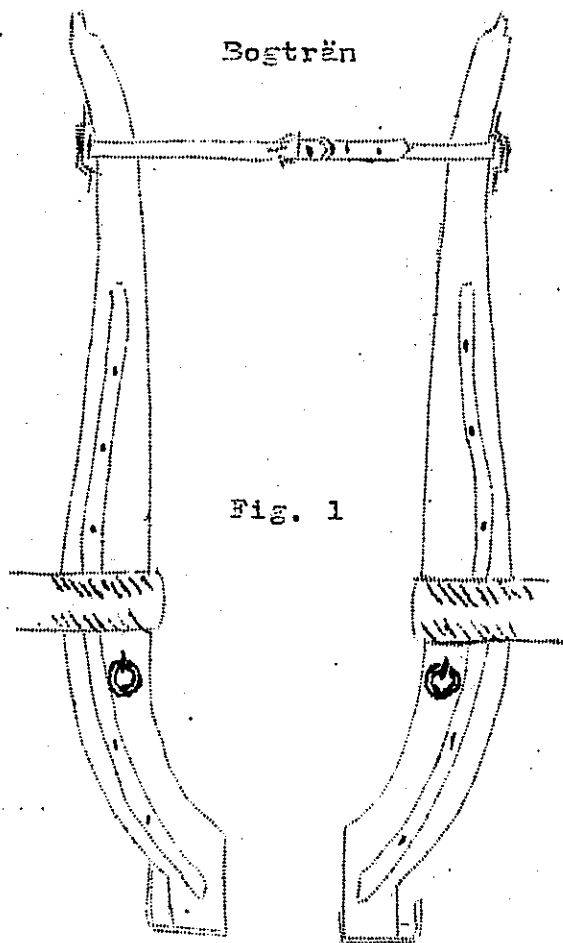

Fig. 1

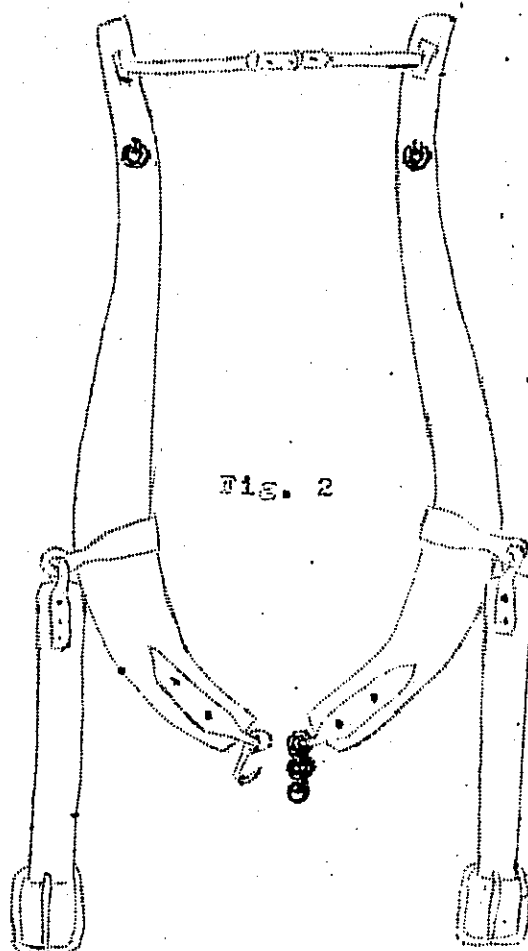

Fig. 2

10.12.1959.

HE

Hästseldon.

Bogträn . Namnet som här användes är bogträn. De bogträn
so^{mv} här användes är fig.1 Fig.2 var kan man säga deras föregångare
Bogträn av typ 1 började användas här omkring 1910. Vid den tiden
var det Värmlänningar här i skogarna och körde de hade denna typ
av bogträn och snart började bygdens folk här att använda denna
typ. Selar med sådana bogträn benämnes ännu i dag för Värmlands-
selar. Dragremmen benämnes bringerem. Bogträn är på baksidan
halvrunda och förtjockade på mitten. Dessa bogträn är försedda
med lösa putor. vilka även kallas selaputor. Dessa putor kom i
bruk samtidigt med " Värmlandsselarnas införande". Selputan är
fastsatt på bogträn och är öppen nertill den följer kan man säga
bogträn från dess nedersta ända upptill 15 cm från bogträns över-
sta ända där de av ett särskilt stycke sammanbindes med varandra.
Putan är av skinn stoppningen av hår (...svinhår). Lösputa av filt
känner jag ej till. Putorna är fastsatta med remmar runt bogträn.
Värmlandsselen skiljer sig från föregångna selar dels genom bog-
trän och den lösa selputan. Den är ju också bekvämare vid av och

2)

ACC. NR M. 14906:2.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

2

påselning. På den gamla typen som liknar fig. 2 med den skillnaden att nedtill sammanbands bogträn med en rem som var träd i hål genom bogträn och som varje gång fick spännas upp. Till Värmlandsselen användes också rem men sedan den är inställd kränges den av och på det bogträ som är försett med hake.

Värmlandsselen är också av betydligt kraftigare typ än föregående typer. Däckel. Däckel är det nu vanliga namnet, men äldre namn som sadel, och selakappa har förekommit. Däckeln är två stoppade putor som sammanbindes med en järnbåge, den är den vanliga för både arbets och åkselar. Däcklar av trä har funnits men jag har inget minne av dessa. Remmen från däckel till selringarna kallas upphållsrem men även bukjord.

Någon rem från betsel till däckel förekommer inte. Förbindelse-rem från bogträn till däckeln finnes på så gott som ^{på} alla selar, något namn på dessa förekommer inte, åldern på dessa skulle jag tro stamma från tiden för värmlandsselarnas införande omkring 1910. Ryggremmen kallas länastreck, något särskilt namn på remmen runt svansen har jag inte hört., ej heller träkavel.

3)

ACC. N:R M. 14906:3.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

3

Selring heter selring. Under denna selring går en läderskiva från draglädret bort under ringen för att skydda hästen så att ringen ej skaver honom. Något annat skydd vet jag inte om. Förbindelselänken. kallas både dragtamp och selatamp det vanligaste är selatamp. Någon annan anordning än seltamp av järn känner jag ej till. Den pinne som genom seltampen fastlåser skakeln kallas selasticka, den äldsta som jag minnes var av trä huvudsakligen av ek, de förfärdigades på gården. Nu är de av järn och finns att köpa i järnaffär och även i lantortsaffärerna. Av ben känner jag ej till att det funnits några. Draghästen förekommer allmänt på gårdarna här trots traktorer, traktorerna kunna vid svår skogskörning ej helt ersätta hästen därför förekommer ju också selringen i allmänt bruk. Rem med spänne brukade som säkerhetsåtgärd användas när man finåkte efter häst med kärra. Skaklarna hoppade då mera än efter en vagn och det kunde hända att selastickan av trä kunde hoppa ur seltampen, varför man som säkerhet mot detta trädde en rem genom selringen och runt skakeln och spände åt denna.

4)

ACC. N:R M. 14906:4.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

4

något som ersatt selringen vet jag inte om.

Huvudlag och tömmar. Huvudlaget kallas betsel och delen som lägges i hästens mun kallas betel även träs¹² men det vanligaste namnet är betel. Någon munkavel av trä eller ben vet jag ej om.

Däremot förekommer än i dag något som kallas brems; den består av en rak pinne ungefär 15 cm. lång med hål i båda ändarna genom detta är fastsatt ett starkt snöre, detta snöre trådes om hästens överläppe och sedan vrides med pinnen runt om ganska hårt. Denna användes om hästen är svår att sko och vill sparka även en häst som är skadad och veterinär skall undersöka den användes denna brems hästen har då ej någon makt att sparka.

Töm är namnet för denna. En änkel töm kan vara i ett stycke av läder som med spänne är fastsatt i betsel. Tömmen kan också av två olika slags material, framdelen av läder som längre bort är fastsatt med reptöm eller av något starkt tyg. Partömmar har jag ej sett andra än korstömmar, de har varit i bruk här säkert sedan 1900 talets början kanske längre. Att hästen körts utan töm och letts i grimskafte eller ridits i arbetet

5) är mig ej bekant. Bröstsele användes inte. Men detta var en typ som jag tror användes på häst som var mycket sned i bogen och ej kunde draga med bogträn. Kollersele, har ^{jag} aldrig sett eller hörts talas om någon sådan, men namnet kan komma från en sjukdom som vissa hästar kan få benämnt koller, hästen blir då tokig går knappast att köra vill skena o.s.v det kanske har funnits någon sorts speciell sele för dessa. Klockor och bjällerkransar användes alltid förr när man körde med släde. Då kördes virket till järnvägsstationen och för att var och en skulle höras hade man klocka eller som den också kallades hästpingla eller bjällra, när man hade vagn så hördes ju den så då behövdes inte någon klocka eller krans. Nu körs inte med släde på vägarna snön måste på grund av bilismen bort från ^{7/} vägarna, Klockan var fäst i dragremmen, bjällerkransen var fäst ovanpå däckeln.

Ja detta är vad jag kunnat svara på Edra frågor.

Knut Westberg